

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, АНОТАЦІЇ

**ПОЛОНСЬКИЙ М. СПОГАДИ СВЯЩЕНИКА / УПОРЯДНИКИ
Є. МАРХОВСЬКА, О. ТАРАСЕНКО. – К.: ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ
АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМ. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО
НАН УКРАЇНИ; ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА, 2010. – 360 С.: ІЛ.**

Спогади являють собою згусток людської пам'яті, помножений на шире бажання бути почутим наступними поколіннями, залишити по собі слід у духовно-му житті свого народу. Саме цим вони і приваблюють читачів. Існує багато способів критичного аналізу змісту мемуарів, шляхів виявлення помилок, визначень, настільки останні допускалися свідомо, але, як завжди, у будь-якому друкованому тексті нас хвилює насамперед одне: чи цікавий він. Книга споминів о. Матвія Полонського не відпускає від себе, доти не перегорнеш останню сторінку. З одного боку, це розказана дохідливо, просто, без претензій на оригінальність історія життя сільського українського священника, який народився 1860, а помер у 1946 р. 54 роки його життя були проведені у містечку Нова Басань. З іншого, якось важко відразу й сказати однозначно, про що ж він писав. Життя – річ багатогранна, несподівана, невичерпна, яка не піддається вимірюванню якимось одним, єдино правильним критерієм. І хто про це міг краще знати, ніж старий священник! Численні конотації роблять сповідь на схилі довгого життя (спогади о. Матвій розпочав писати у 1940 р.) унікальним творінням, до якого не хотілося б підходити з банальними фразами, тривіальними оцінками, однолінійними висновками. Отож спробуємо вказати – чим не є мемуари о. М. Полонського.

Це не посібник прикладного богослів'я, педагогіки, дидактики чи збірник моральних приписів, котрі годяться на всі випадки життя і вже тому практично не діють. У мемуариста завжди вистачало мудрості й гумору уникати сакраментальних сентенцій, не йти слідами Івана Вишенського, нещадно тавруючи зло, однак його думки не залишають читача байдужим і сьогодні, їхня світоглядна цінність незаперечна.

Автор спогадів не належить до числа мемуаристів, котрі, перш за все, прагнуть показати себе у вигідному світлі, зобразити ледь не пупом землі. Священник М. Полонський – людина смиренна, як і належить бути пастирю, він прагне до об'єктивності, не приховує ні своїх власних недоліків, ні проблем своєї родини. Складається враження, що автор менш за все вболіває, щоб у читача склалося позитивне враження про його персону. У цьому контексті не може не вразити один момент: відтворюючи свої роздуми, пов'язані з прийняттям священницького сану, М. Полонський пише, що він використав "багаж знань, случайно мной приобретенный еще на школьной скамье, когда я был еще в 3-м классе семинарии", і далі називаються імена понад 20 філософів світової слави, мудрість яких допомогла визначитися із покликанням [С. 134–135]*. Зрозуміло, що випадковістю тут і не пахне: замолоду Матвій Полонський вирізнявся працьовитістю й інтелектуальними здібностями. Але зі зрозумілою повагою він згадує і суто практичні знання та навички, здобуті у шкільного сторожа в селі Мостище, сільського садівника Папила: "Он сделался моим другом и учителем по садоводству и огородничеству и вообще по хозяйству впоследствии; я многим был ему обязан" [С. 114].

Дана книга не забарвлена жодною політикою чи ідеологією. Вона написана

*Тут і далі посилання на рецензовану книгу.

людиною, котра довго вагалася, перш ніж стати на життєвий шлях, призначений долею для неї, але, обравши життєву дорогу, не зійшла з неї до самого кінця. Неймовірно цікаво читати цю книгу вже хоча б тому, що у ній відсутні як похвали діючому в той чи інший час режиму, так і його критиці. Автор сприймав будь-яку владу не те, щоб покірно, але без ремствування, він швидше прагнув використати найменші можливості, які існували за тієї чи іншої доби, щоб досягти своїх цілей, які були далеко від владних амбіцій.

У мемуарах не ведеться підрахунку здобуткам, але автор із законною гордістю пише про успіхи, досягнуті при підтримці місцевої громади, поступових земців Козелецького повіту. Власне, як на нас, це і є сенсом його служіння пастві. На схилі літ священник зізнався: “По моему разумению, я считаю, свой долг относительно плотских детей выполненным, но у меня есть еще дети духовные, несколько тысяч, что же я им должен дать за их траты за воспитание (прокормление) меня и моей семьи? Всего себя, все свои лучшие почувания, с единственным желанием внести в их трудовую, темную жизнь, хоть малость облегчения – света” [С. 298]. До речі, таких місць у книзі дуже мало: цей нетиповий священник не любив зловживати “високими” словами, можливо, саме тому, що добре знав їм ціну. Те, чому він віддавав свій час, можна назвати “малими справами”. Свого часу їх затаврували як щось нікчемне, негідне, відбивали охоту до таких негероїчних, а навпаки, прозаїчних речей, як будівництво “бруклінського” колодязя, спорудження лікарні чи відкриття ткацької майстерні в межах одного села. Хоча, мабуть, це й був єдино надійний шлях до поліпшення добробуту населення.

Книга спогадів о. М. Полонського не може трактуватися як підручник з історії громадського, земського, кооперативного рухів. Бо, по-перше, часи, коли на селі панували земство і сільська громада, відійшли в небуття, по-друге, успіх залежав від того, чи буде у громади неформальний лідер, який зможе об'єднати селян довкола якоїсь вигідної і корисної справи. Проте, варто відзначити, що система представницьких органів у царській Росії давала шанс для реалізації заходів, спрямованих на поліпшення життя. Якщо у священника М. Полонського були недоброчинці й у виборних земських органах, і серед поміщиків, то існували й такі, хто йому надавав допомогу в реалізації задумів. Цікаво, що громади сусідніх сіл не залишалися глухими до починань мешканців Нової Басані, ревно стежили за їхніми досягненнями. І священник із задоволенням констатує, що й школи брали на утримання, змагаючись із сусідами або ж переконавшись на їхньому досвіді, що це вигідно. Іншими словами, мемуарист не ідеалізує своїх парафіян, але віддає їм належне: з притаманним сільському люду здоровим глуздом вони розуміли, що для них краще.

Священик дуже далекий від національних проблем, більше того, він декларує своє неприйняття поділу на “філів” та “фобів”, який був поширений серед старших семінаристів. Позиція М. Полонського проста: “Что же касается лично меня, то окончания “фил” и “фоб” мало меня трогали. По моему, ... нужно быть прежде всего человеком в лучшем смысле этого слова, а “фил” и “фоб” вносят в дело только разделение и вражду, тормозящие всякое доброе начинание. Мне ужасно понравилась прибавка, приставляемая не сзади, а спереди слова: “интер”, например интернационалист. В беседах с товарищами выступал и я со своим “интер”, и многие из товарищей поддерживали меня” [С. 90]. Подальша розповідь мемуариста підтвердила його істинний інтернаціоналізм: серед його друзів були представники різних націй і релігій. Так, місцевий підрядчик єврей М. Ханін, який після революції емігрував до США, допомагав священнику матеріально у важкі роки [С. 297]. Проте українство автора неспростовно підтверджує сам текст: практично на кожній сторінці знаходимо українізми, котрі не псують враження, але засвідчують національну приналежність автора і його оточення краще, ніж будь-які пишномовні фрази. Сказати, що М. Полонський любив народ, було б надто примітивно, він був складовою частиною свого народу – і в горі, і в радості, не відділяючи себе від нього.

Мемуари не є збірником анекдотів про старовину, однак соковиті замальовки побуту, галерея яскравих персонажів із сільського та міського життя другої половини ХІХ – початку ХХ ст. не можуть залишатися байдужими. Чого варті тільки розлогі оповіді про побут семінаристів або київських “босяків”, інформація про диліжанс, який на початку 80-х рр. ХІХ ст. курсував між Києвом і Черніговом. Хоча автор і не зловживає художніми засобами, але знаходить точні слова для характеристики як людей, так і явищ, описів тогочасного побуту, звичаїв.

Одне слово, спогади о. М. Полонського зможуть задовольнити будь-який смак, бо писалися людиною освіченою, допитливою, яка поважала й інтелектуальні здобутки, і фізичну працю, мудрим пастирем, ідейним народником у кращому розумінні цього слова, дотепним і веселим чоловіком, котрий, як то кажуть, не ліз за словом у кишеню.

Окремо хотілося б наголосити на краєзнавчому аспекті оприлюднених мемуарів. Цей бік взагалі заслуговує на найвищу оцінку. Адже все життя автора пов'язане із Чернігівщиною, за винятком терміну служби в армії та невдалої спроби вступити в Київський університет. Здається, ще не виявлено, а може, й не існує таких розлогіх текстів про життя у краї упродовж тривалого часу, сфокусованих на селянсько-містечковому побуті. У географічному покажчику зазначено понад 60 населених пунктів теперішніх Бобровицького, Борзнянського, Ічнянського, Козелецького, Куликівського, Ніжинського, Носівського районів. Чимало безцінної інформації про повсякденне життя їхнього населення зафіксувала чіпка пам'ять мемуариста. На першому місці серед його пріоритетів – Нова Басань та її мешканці. Їм належить його любов. Ось як старий священник згадував про заснування не без його участі “чайну”, де й сам любив бувати: “Приходилось наблюдать и даже вслушиваться в беседы посетителей на злобу дня, беседы велись мирно без криков, приходилось и самому встречать в сии беседы. Если было время, то приходилось прочитать им газетку или книжечку и самому отдохнуть в семье сей братней душой. Хорошее было время” [С. 236]. А які цікаві образи сучасників він відтворив на сторінках своїх зошитів. За широтою охоплення побуту й основних занять місцевого люду, багатством деталей їхнього духовного життя, переконливістю численних портретних замальовок спомини о. Матвія не мають собі рівних. Вони цілком заслуговують на те, щоб увійти до скарбниці питома чернігівських мемуарів.

Сподіваємося, що їхній зміст гідно оцінять і мешканці села Нова Басань, й інтелектуальна еліта Чернігівщини та України, і всі, хто цікавиться історією рідного краю.

Упорядники мемуарів подбали про змістовну передмову, примітки, покажчики, фотодокументи. Видання, на нашу думку, повністю відповідає статусові “наукове видання” і посяде гідне місце серед інших непересічних зразків української мемуаристики. Єдине побажання упорядникам: у разі, якщо дійде до перевидання книги, спробувати підготувати нарис про нащадків отця Матвія та його дружини. Було б також доречно подумати про розширення кола фотодокументів: включити світлини сучасної Нової Басані із зображенням будівель, що хай і в переробленому вигляді залишилися від часів автора мемуарів, пам'ятних місць та старожитностей містечка.

Тамара Демченко

**В.М.ШЕВЧЕНКО. ЗЕМЕЛЬНИЙ РИНОК УКРАЇНИ
(1861-1917 РР.). МОНОГРАФІЯ. – НІЖИН: ВИД-ВО
«АСПЕКТ-ПОЛІГРАФ», 2010. – 344 С..**

Йдеться про наукову монографію відомого в Україні історика-дослідника і педагога, який народився в нашому краї і вже кілька десятиліть після закінчення Чернігівського педагогічного інституту продовжує працювати у вузах міста.

Вихід у світ названої праці – результат багаторічних невтомних пошуків у галузі аграрних відносин на різних етапах вітчизняної історії. Склалося так, що проблема, обрана автором як об'єкт наукового дослідження, активізувалася з часом, коли на зламі століть в економічному і політичному житті України земля залишається не тільки важливим засобом існування, а й джерелом суспільного багатства.

Перед читачем змістовно й естетично оформлена обкладинка книги: на блакитному тлі безхмарного неба половіють заліті сонячними променями золотисті лани пшениці. Так художник відтворив національні барви державного прапора України.

Структура праці загальноприйнята: вона складається із вступу, чотирьох розділів (десять підрозділів – параграфів), загальних висновків. Але на відміну від пересічних публікацій автор супроводив дослідження іменним та географічним показниками. Такий крок сприяє доступності ширшому загалу читачів – від науковця до усіх, хто цікавиться проблемою. Корисною вона може бути для краєзнавців: на сторінках книги містяться численні факти з історії Чернігівщини, вилучені дослідником із різних джерел, насамперед архівних, здебільшого уперше введених до наукового обігу.

І особливий інтерес науковців повинні викликати додатки, які становлять десятку частину обсягу монографії. Це – статистичні таблиці з великою кількістю цифр, які при відповідній методиці можуть знову прочитуватись і оживати, розкриваючи широкий спектр соціальних процесів у суспільстві.

Автор, скрупульозно проаналізувавши праці попередників, визначив проблематику подальших наукових пошуків, які сфокусувалися навколо земельного ринку України в період переходу від феодалізму до капіталізму. Вивчення об'ємної історіографічної та методологічної літератури склало основу поглядів автора на історичний процес як поступовий і нерівномірний перехід країн від аграрних, орієнтованих на незмінність суспільства, до суспільства сучасного, індустріального, схильного до постійного розвитку. Автор, отже, дотримується тези теорії модернізації про те, що розвиток суспільства по шляху прогресу є неминучим.

Проте, як уже доведено науковцями, теорія модернізації претензію на універсальність не витримує через відсутність лінійного прогресу в історичному розвитку. Підтвердженням цього, зокрема, є те, що приватна власність на землю – категорія історична. Автор, дотримуючись принципу історизму, розглядає проблему в певних хронологічних межах, коли приватна власність на землю стає предметом ринку, зазнаючи впливу факторів, які в інших історичних умовах не задіяні. Неврахування такого явища може, на нашу думку, спричинити автаркічність висновків.

Зокрема, в умовах, які розглядає автор, земельний ринок складався із відносин продавця і покупця. Останній повинен володіти певними фінансовими можливостями. Цілком очевидно, що не кожний селянин був спроможний стати покупцем. І коли автор на стор. 276 стверджує, що до кінця 1917 року селянству належало в Україні майже 75% земельного фонду, то він має на увазі селянство у «широкому розумінні цього слова». У такий делікатний спосіб можна загубити реальну картину існування полюсу бідності, тобто зняти проблему кривавої війни селянства за землю у період потрясінь 1917-1920-х років. На нашу думку, не варто ідеалізувати і реформи П.Столипіна. Але автор має право на свої оцінки, а право слід поважати.

Цінність наукового дослідження В.М.Шевченка не тільки в об'ємній джерельній базі, а й у застосуванні методики джерелознавчого аналізу, зокрема, матеріалів статистики. Лабораторію авторського наукового дослідження склали залучені таблиці статистичних даних напряму в тому випадку, якщо вони були відповідно репрезентативними. Автор застосував і метод групування як ефективний засіб вилучення інформації шляхом механічної вибірки. Нарешті, порівняльно-історичний аналіз шляхом вертикального і горизонтального зрізу дозволив розкрити динаміку земельного ринку на півстолітньому відрізку історії нашої країни.

Зміст праці, висновки, логіка і стиль викладу матеріалу переконують: українська історіографія поповнилася оригінальним науковим надбанням, що засвідчує право Віктора Миколайовича Шевченка на особистий внесок у розвиток української історичної науки.

Микола Бойко

“СІВЕРЯНСЬКИЙ ЛІТОПИС”

Журнал.

Коректор О.В. Василенко.

Здано до набору 14.12.2010. Підписано до друку 13.01.2011. Формат 70x108¹/₁₆
Папір газетний. Гарнітура Times New Roman Суг., Journal Sans. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 16,0. Обл.-вид. арк. 22,4. Тираж 800 прим. Зам. 7014.

Віддруковано на поліграфічній базі редакційно-видавничого комплексу
“Деснянська правда”.
14000, Чернігів, пр-т Перемоги, 62.